

Mednarodni posvet Prebivalstvo v Sloveniji in sosednjih deželah v zgodovinski perspektivi: raziskovalni izzivi historične demografije

Koper, 13. in 14. december 2012

Historična demografija se v slovenskem zgodovinopisju ni uspela tako globoko usidrati in si pridobiti enako vidnega mesta v preučevanju preteklosti kakršnega ima v mnogih historiografskih šolah v Evropi in po svetu. Kljub ugledni tradiciji in pionirskim korakom v tridesetih letih prejšnjega stoletja se namreč slovenski prostor ni odzval na izredni in metodološko revolucionarni razvoj, ki ga je beležila historična demografija kot del serialnega in kvantitativnega zgodovinopisja od šestdesetih let dalje. Razloge za to je najbrž iskati ne samo v prevladi drugih tematskih usmeritev, ampak tudi v nezadostni »kritični masi« zgodovinarjev, pomanjkanju organizacijske propulzivnosti in multidisciplinarnega sodelovanja, ki so potrebni za razvoj tega raziskovalnega polja. Kljub temu študije o prebivalstvu in historična demografija niso ostali tuji slovenski zgodovinski srenji, saj so na to polje od časa do časa vendarle stopili mnogi zgodovinarji in se proslavili s tematsko in metodološko inovativnimi dosežki. Ta trend se je povečal v zadnjih dvajsetih letih in z njim je beležiti tudi prizadevanja za sistematičnejše preučevanje historičnodemografskih virov in vprašanj. Poseben posluš za nje je izkazalo Znanstveno-raziskovalno središče Univerze na Primorskem, kjer se historičnodemografske teme preučujejo v okviru mnogih projektov in so v ta namen bile vzpostavljene tudi ustrezne podatkovne baze. Med spodbude za razvoj tega področja sodi tudi posvet Prebivalstvo v Sloveniji in sosednjih deželah v zgodovinski perspektivi: raziskovalni izzivi historične demografije, s katerim je UP ZRS želelo ustvariti priložnost za pregled prehojene poti in za soočenje med raziskovalci tega multidisciplinarnega študijskega področja na mednarodni ravni. Posvet je bil zato zasnovan v smislu komparacije slovenskega in sosednjih prostorov ter izpostavitve vprašanj mednarodnega pomena in interesa. Nanj so se odzvali, poleg slovenskih, še zgodovinarji iz Avstrije, Hrvaške in Italije s prispevki, ki so bili razvrščeni v šest tematskih sklopov.

Sestanek se je začel z uvodnim predavanjem Marte Verginelle z Univerze v Ljubljani in Univerze na Primorskem, ki je orisala razvojni okvir in usmeritve zgodovinskega preučevanja prebivalstva na Slovenskem. Pri tem je izpostavila ključno vlogo Frana Zwittra, ki je v tridesetih letih 20. stoletja postavil temelje temu raziskovalnemu področju, in prispevke drugih zgodovinarjev starejše in mlajše generacije. Prikazala je tudi razčlenitve, ki so jih zanimanja doživela v zadnjih desetletjih, ko so se historičnodemografske raziskave tematsko razširile na razne vidike socialne in gospodarske zgodovine, razpravljala pa je tudi o vprašanjih, zaradi katerih historična demografija in preučevanje serijskih virov se nista uspela

povzpeti više na lestvici interesov slovenskega zgodovinopisja. Sledil je prvi sklop referatov, ki je bil posvečen virom in metodološkimi vprašanjem, to je klasičnima problematikama, ki v temeljih pogojujeta razpravo kvantitativnega in serijskega zgodovinopisja. Jože Hudales z Univerze v Ljubljani je spregovoril o problemih in možnostih uporabe zapisnikov duš ter popisov prebivalstva iz 18. in 19. stoletju za preučevanje vzorcev družinskega življenja in življenjskega cikla na različnih mejnih območjih slovenskega prostora. Mithad Kozličić in Ante Bralić z Univerze v Zadru sta razpravljala o verodostojnosti podatkov v dalmatinskih župnijskih knjigah s posebnim poudarkom na otroški umrljivosti v prvi polovici 19. stoletja. Pokazala sta na mnoga dinamična in strukturna neskladja statistik, pridobljenih iz župnijskih prebivalstvenih evidenc, v primerjavi z realnimi trendi v razvoju prebivalstva in še enkrat opozorila na previdnost in potrebo po kompleksnem metodološkem inštrumentariju, s katerima se mora historični demograf opremiti pri rokovanju in interpretaciji omenjenih gradiv. Dragica Čeč z Univerze na Primorskem je poročala o demografskih informacijah, ki jih ponujajo sezname prejemnikov ubožne oskrbe iz 18. in 19. stoletja. Ti viri, ki sodijo na področje ubožnega prava in v okvir posegov oblasti za socialno oskrbo revnega prebivalstva, lahko včasih nadomestijo popise, dragoceni pa so predvsem, ker vsebujejo natančne informacije o določenih socialnih in poklicnih skupinah, o družinskih strukturah, o poklicni mobilnosti, prostorskim premikanjem, povezanim s poročanjem, in selitvah.

Drugi tematski sklop je imel v središču pozornosti vprašanje umrljivosti in nezakonskosti. Irena Rožman z Univerze na Primorskem je v svojem referatu vzela v pretres regionalne razlike v otroški umrljivosti na Slovenskem v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja glede na preživetvene vire, na deleže nezakonskih otrok, pravila spolne morale in življenjsko raven prebivalstva. Peter Teibenbacher z Univerze v Gradcu pa je svoj prispevek posvetil pojavu nezakonskih rojstev na Štajerskem v zadnjih sto letih. Na začetku obravnavanega obdobja je štajersko podeželje beležilo visoke stopnje izvenzakonskih rojstev, ki jih je pripisati predvsem preprekam sklepanju zakonskih zvez med najrevnejšim prebivalstvom in predvsem med posli. Zaradi upadanja tega prebivalstvenega segmenta je nato v fazi t.i. *baby booma* tudi stopnja nezakonskih otrok upadla, nakar je zaradi druge demografske tranzicije upadla še stopnja zakonske fertilitnosti. Sledil je dvig »nove« nezakonskosti, to je tiste, povezane s post-modernističnimi možnostmi ustvarjanja neformalnih družinskih partnerstev. Tretji tematski sklop, posvečen porokam in družinskim strukturam, sta oblikovala Claudio Lorenzini z Univerze v Vidmu in Robert Skenderović s Hrvatskega instituta za povijest iz Zagreba. Prvi je analiziral proces grajenja in sklepanja poročnih zvez v nekaterih vaseh na stičišču Železne doline in doline Režije v drugi polovici 16. in prvi polovici 17. stoletja s poudarkom na težavah, s katerimi so se soočale tradicionalne prakse ob uveljavljanju poročnih norm, ki jih je uvedel tridentinski zbor. Drugi pa je razpravljal o »hišni zadruzi« v Slavoniji v 17. in 18. stoletju. Izhajal je iz razlikovanja med civilno Slavonijo in slavonsko vojno krajino ter izpostavil različna koncepta in različne interese, ki so spodbujali ali zavirali širitev hišne zadruge kot gospodarskega in družbenega koncepta razširjene kmečke družine. Na podlagi primerov je prikazal pomen, ki

ga je imela v razumevanju in uveljavljanju razširjenega gospodinjstva kot tipične predmoderne družinske strukture v Slavoniji razpoložljivost zemlje.

Četrta skupina referatov je bila posvečena skupnostim. Aleksander Panjek z Univerze na Primorskem je prikazal razvojne poteze in demografsko ter socialno strukturo prebivalstva Gorice in njenega podeželja v luči popisa prebivalstva iz leta 1566. To, edino razpoložljivo evidenco prebivalstva iz predstatističnega časa, ki razlikuje prebivalstvo tudi po družbenem stanju, je avtor interpretiral v luči podatkov o gospodarskem dogajanju in jo uporabil tudi za natančnejšo periodizacijo gospodarske zgodovine obravnavanega prostora. Darja Mihelič iz Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU je podala sliko prebivalstva Pirana na osnovi pragradiva avstrijskega štetja iz leta 1890 in poročnih formularjev, ki razodevajo vrsto zanimivosti v navadah poročanja in izvoru novoporočencev. Prispevek je pokazal tudi spremembe v etnični sestavi prebivalstva z uveljavitvijo slovenskega elementa na podeželju in v gospodarski strukturi, kjer se kaže nazadovanje poljedelskih in mornariških poklicev. Dubravka Božić Bogović z Univerze v Osijeku je spregovorila o strukturnih spremembah v prebivalstvu južne Baranje v 18. in na začetku 19. stoletja, povezanih s spremembami meja po turško-avstrijskih vojnah in prehodu dežele pod habsburško oblast. Opozorila je na izjemno etnično in versko nehomogenost tako omejenega prostora, ki so ji botrovali tudi množični premiki prebivalstva in ki jo je zaradi pomanjkljivosti virov (vizitacijskih poročil) mogoče le delno pretehtati.

V petem tematskem sklopu je tekla beseda o migracijah. Franco Cecotti z Inštituta za zgodovino odpornišva dežele Furlanije Julijske krajine je predstavil raziskavo o t.i. »regnicolih«, to je priseljencih iz Kraljevine Italije v Trstu od leta 1857 do prve svetovne vojne. Prikaz, osnovan na evidenci italijanskih državljanov, ki jo je vodil italijanski konzulat v Trstu, je izpostavil mozaični značaj te priseljske skupnosti, ki se je šele po zedinjenju Italije formalno združila v enotnem imenu, medtem ko so jo prej sestavljali podaniki različnih italijanskih držav. Avtor je poudaril deformacije, ki sta jih v priseljsko statistiko vnesla rojstvo zedinjene italijanske države in zakonodaja o državljanstvu, zaradi katere so med italijanske državljanke in državljanje, in torej tujce, všteti tudi v Avstriji rojeni soproge in potomci italijanskih priseljencev v Trstu. Rebeka Mesarič Žabčič z Inštituta za migracije i narodnosti v Zagrebu je poročala o demografskih procesih na otoku Susku v 19. in 20. stoletju s posebnim poudarkom na čezoceanskem izseljevanju. Šlo je v prvi vrsti za izseljevanje v ZDA, točneje v zvezno državo New Jersey, ki se je uveljavilo od osemdesetih let 19. stoletja kot posledica krize lokalnega vinogradniškega kmetijstva in splošnega upešanja gospodarstva. Verižna čezoceanska migracija je prispevala k depopulaciji otoka in hkrati k nastanku kolonij v New Jerseyu, katerih člani in njihovi potomci ohranjajo še vedno tesne vezi z izvornim krajem. Javier Grossutti z Univerze v Vidmu je svoj prispevek posvetil istrskemu izseljevanju v Argentino v drugi polovici 19. stoletja in do druge svetovne vojne in vprašanju narodne pripadnosti oziroma identifikacije istrskih izseljencev. Ugotavljal je, da toga klasifikacija po posameznih narodnih skupinah ni mogoča, ker izseljenci iz etnično mešanih območij niso izkazovali jasne opredelitve za eno

ali drugo narodnost. Med njimi v Argentini tudi ni zaznati nacionalnih napetosti, v nasprotju s konfliktno situacijo, ki se je pojavljala v Istri pred in zlasti po prvi svetovni vojni. Značilno pa je, da so se v Argentini istrski priseljenci italijanskega in hrvaškega porekla organizirali in se družili na osnovi istrske, slovenski Istrani pa v večji meri na podlagi nacionalne pripadnosti.

Šesti in zadnji tematski sklop je bil časovno opredeljen in posvečen obdobju med koncem prve in leti po drugi svetovni vojni, obdobju, ki je tako na Slovenskem kot v sosednjih deželah prineslo korenite demografske spremembe, povezane z vojnim in političnim dogajanjem. Alessio Fornasin z Univerze v Vidmu in Marco Breschi z Univerze v Sassariju sta na osnovi neobjavljene italijanske prebivalstvene statistike prikazala demografske spremembe, ki so v omenjenem obdobju zaznamovale Julijsko krajino. Nakazala sta trende in vprašanja, ki jih je mogoče povezati s prehajanjem območja pod različne državne okvire, migracijskimi premiki in demografskimi politikami, kot so italijanska demografska politika od leta 1927 dalje, priseljevanje prebivalstva iz italijanskega polotoka in odseljevanje slovenskega in hrvaškega prebivalstva. Analiza odpira vrsto vprašanj tudi v ustaljenih razlagah o prebivalstvenih premikih v Julijski krajini med in po drugi svetovni vojni. Tadeja Tomiňšek Čehulić z Inštituta za novejšo zgodovino iz Ljubljane je spregovorila o metodoloških izzivih vojne demografije na Primorskem med drugo svetovno vojno, točneje o raziskavi o vojnih smrtnih žrtvah, ki so jo na inštitutu izvedli po vzoru podobne raziskave v Furlaniji Julijski krajini. Opozorila je na številne metodološke probleme, s katerimi se srečuje vojna demografija, in specifične slovenskega žrtvoslovja, ki zaradi obvladljivega teritorija vendarle beleži zavidljive rezultate. Michael Wedekind z Univerze na Dunaju je nastopil z referatom o nemški populacijski politiki v okupirani Sloveniji med drugo svetovno vojno in vzel v pretres koncepte, strategije ter ukrepe, s katerimi se je nemška oblast lotila etnične, socialne in prostorske reorganizacije slovenskega prostora. Podčrtal je razmerje med populacijsko znanostjo in populacijsko politiko, se pravi med tvorci politike, njihovimi svetovalci iz znanstvenih krogov in upravnimi tehnokrati, ki so bili mobilizirani in so sodelovali pri udejanjanju populacijskih načrtov. Damir Josipović z Inštituta za narodnostna vprašanja iz Ljubljane se je ukvarjal z vprašanjem razmejitve med Italijo in jugoslavijo oziroma Slovenijo ter med Slovenijo in Hrvaško v luči podatkov avstrijskih popisov iz let 1880-1910 in Rogličevega štetja iz leta 1945. Podrobno je prikazal predlagane oziroma načrtovane in dejanske mejne črte, demografske oziroma druge utemeljitve in principe, s katerimi so bile podprte. Pri tem je izpostavil pomen avstrijskih in poveljnega popisa kot pripomočka za dogovarjanje in določanje državnih razmejitev. Nazadnje je Leo Lavrenčič z Univerze na Primorskem predstavil raziskavo, posvečeno prenovi prebivalstva Kopra po drugi svetovni vojni, ko se je hkrati in po množičnem odhodu italijanskega prebivalstva iz mesta odvijalo prihajanje priseljencev iz Slovenije in drugih jugoslovanskih republik. Za razliko od t.i. eksodusa, o katerem je bilo že veliko napisanega, je proces »repopulacije« Kopra (in Istre nasploh) posebno zanimiv historiografski izziv, ki daleč presega demografske okvire, saj se predstavlja kot proces globoke preobrazbe družbenega ter kulturnega tkiva tega mesta.

Referate so spremljale živahne razprave, ki so pokazale na dodatna vprašanja in opozorile na mnoga še neraziskana problemska ombočja. Posrečen se je izkazal tudi geografski koncept sestanka, saj so meje (ne samo državnoupravne in etnične oziroma nacionalne, ampak tudi med družbenimi in gospodarskimi sistemi) in mejni prostori za zgodovinsko preučevanje prebivalstva posebno hvaležni laboratoriji, ki s svojimi posebnostmi otežujejo, a hkrati prispevajo k izostritvi metodoloških pristopov in interpretacij.

Aleksej Kalc